

МЕТАДИСКУРС ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ КОНФЛІКТУ

Полифакторність конфлікту як соціокультурного феномену зумовлює створення метадискурсу його дослідження, що синтезує досягнення різних інформаційних зрізів проблеми.

Ключові слова: конфлікт, соціально-культурологічний феномен, метадискурс, конфліктологія.

Полифакторность конфликта как социокультурного феномена обуславливает создание метадискурса его исследования, синтезирующего достижения различных информационных срезов проблемы.

Ключевые слова: конфликт, социально-культурологический феномен, метадискурс, конфликтология.

Polifaktornist conflict as a social and cultural phenomena encourages metadyskurs his research, witch synthesize information to achieve different cuts of the problem.

Key words: conflict, social and cultural phenomena, metadyskurs, conflictology.

Вивчення природи конфлікту, що являє собою різнобічний і багато-аспектний феномен, актуальне для різних сфер природничо-наукового та гуманітарного знання. Зміни «картин світу», котрі базуються на баченні протиріччя у формах свідомості та матерії, певною мірою модифікують погляди на структуру конфлікту, його місце і значення в певній сфері інтерпретування. Культурологічний підхід до розгляду наукових концепцій конфлікту ґрунтується на аналізі становлення цього поняття в різних галузях гуманітарного знання, пов'язаних з урахуванням історичних і теоретичних положень філософії, соціології, психології, конфліктології, що (кожна зі своїх позицій) пояснюють цей феномен у сфері культури. Принцип утворення метадискурсу, що синтезує різні підходи, сприяє формуванню концепції об'ємного бачення феномену конфлікту в будь-якій сфері, зокрема й у мистецтві.

Метою статті є розгляд феномену конфлікту за допомогою метадискурсу, що сприятиме усвідомленню його специфіки у сфері культури.

У спеціальній науковій літературі можна визначити тенденції психологізації конфлікту, зумовленість його природи культурними факторами, що втілюся в монографіях Н. Гришиної [3], А. Анцупова, С. Баклановського [1] та ін., проникнення в цю сферу сучасної методики дискурс-аналізу: О. Русакова та Д. Максимов [9], великобританська дослідниця Шанталь Муфф [12] розглядають його як принцип необхідності демократичного мислення, що ґрунтується на визнанні реальності невирішених конфліктів.

Зважаємо на те, що історично виникла необхідність відокремлення самостійної науки — конфліктології, — котра прагне до синтезу інформації про різні конфлікти, побудови спільної системи їхньої структури, функцій, типології тощо. Можливість заснування єдиної сис-

теми дослідження конфлікту зумовлює використання метадискурсу, імперативною позицією котрого є положення — основа будь-якого конфлікту — протиріччя. Воно відіграє системну роль як для різних видів конфлікту, так і для різних рівнів їхнього вивчення.

Якщо розглянути філософсько-культурологічний дискурс дослідження, то розуміння конфлікту традиційно пов'язане з його трактуванням як стадії протиріччя об'єктивних та суб'єктивних процесів у філософсько-соціологічній і філософсько-психологічній сферах. Перша з них зумовлена розглядом змісту основних законів діалектики в суспільстві, зокрема ефектів біполярності реального світу, друга детермінована вивченням процесів їх усвідомлення: сприйняття й узагальнення. Формування Г. В. Ф. Гегелем законів діалектичної логіки надало філософам багатьох напрямів можливості їхнього осмислення і тлумачення. Парадигма міркувань саме про конфлікт започатковується в працях філософів німецького походження: Г. Зіммеля, К. Маркса (соціологічна тенденція), Ф. Ніцше, З. Фрейда (психоаналітична тенденція) та багатьох інших мислителів, які цікавилися питаннями ролі конфлікту, як у суспільстві в цілому, так і у сфері внутрішнього життя особистості, а в подальшому поширюється на європейську й американську філософські традиції.

Не претендуючи на вичерпний обсяг філософських праць з проблем протиріччя, відзначимо, що тільки гегелівське його трактування у «Філософії духу» чи кантівські антиномії утворюють величезне поле для спеціального дослідження, вже не говорячи про пізніші філософські системи та погляди мислителів того чи іншого часу. Доцільно позначити орієнтири щодо аналізу конфлікту в межах, які передбачають його подальший розгляд у сфері мистецтвознавства.

Теорія конфлікту в соціології розглядалася як своєрідний теоретичний протест проти домінування структурного функціоналізму, адже його принципи, зокрема стабільність, усталеність, згода й ін., занадто контрастували із соціальною реальністю, характерною для Європи ХІХ ст., з її протиріччями, конфліктами й іншими потрясіннями. Стосовно розуміння устрою суспільства та його структур соціологи дотримували однієї з двох принципових позицій: теорії функціоналізму і теорії конфлікту (їх також називають «рівноважною» та «конфліктною» моделями суспільства). «Рівноважну» (функціональну) модель, яка історично виникла раніше, з позицій функціоналізму сформулював Г. Спенсер, пізніше її розвинув не менш відомий учений Е. Дюркгейм, і вона ще й нині має своїх послідовників. «Конфліктна» модель базувалася на констатації реалій соціального життя, які постійно доводили, що так звані «відхилення» трапляються занадто часто, щоб розглядати їх як деякий прикрий виняток з правил або «ненормальність» [3, с. 24]. Пропонуючи власні уточнення щодо тлумачення структурно-функціональної моделі суспільства, Р. Мертон насамперед критикував ідею її «функціональної єдності» [3, с. 25], усупереч якій не однорідність і єдність, а конфлікт цінностей та протистояння культур є типовими для існуючого на той час суспільства.

Найяскравішими виразниками згадуваної точки зору стали Карл Маркс і Георг Зіммель, ідеї котрих фактично заклали базу науки конфліктології, а подальшого розвитку вона набула в працях німецького вченого Р. Дарендорфа [4] й американського дослідника Л. Козера [7], забезпечивши таким чином концептуальні засади сучасної парадигми конфлікту. Головна роль К. Маркса і Г. Зіммеля полягає у започаткуванні конфліктології, завдяки чому їх можна вважати першим поколінням її класиків. Ідеї та наукові розвідки цих учених не обмежувалися власне явищем конфлікту й радше стосуються загального поля конфліктної проблематики. К. Маркс писав про протиріччя частин соціальної системи, про неминучість боротьби між ними та приреченість класового суспільства на протистояння, котре до певного часу може перебувати в прихованому стані. У такому контексті ці положення здебільше відповідають поняттю боротьби, ніж конфлікту в його власному розумінні, тому практично призвели до ототожнювання цих понять [3, с. 28].

Значною мірою це стосується й ідей Г. Зіммеля: ствердження апріорності боротьби наближає їх до позицій соціал-дарвіністів з притаманним їм центральним концептом боротьби. Описи дослідника, що базуються на конкретних історичних, етнографічних і політичних фактах, часто використовують поняття «конфлікт» у метафоричному сенсі [5]. Він суттєво психологізував це поняття як результат вираження в ньому деякої ворожості, притаманної всім людям, а також їхнім стосункам: «... виникає враження, що люди ніколи не любили один одного через існування речей настільки малих і незначних, як ті, через які один іншого ненавидить» [5, с. 8]. Хоча вчені цього напрямку схильні були розглядати конфлікт як одне з центральних явищ соціальних систем, пріоритет у спробах осмислення його позитивних функцій у житті суспільства традиційно належить Г. Зіммелю. Вважається, що його ідеї впливали на американську соціологію, насамперед, на праці Л. Козера [7; 292]. Саме Г. Зіммель розмежовував зміст понять «конфлікт» і «боротьба», вважав, що конфлікт може змінювати свою гостроту й мати різні наслідки для стану соціуму, завдяки чому його праці виявилися істотним кроком у розвитку проблеми власне конфлікту [3, с. 28].

На думку найвидатнішого соціолога Р. Дарендорфа [4], соціальний конфлікт завжди був і буде притаманним будь-якому суспільству через неминучі розбіжності в багатьох його складових. У постіндустріальному суспільстві головне протиріччя соціальних систем, як стверджує вчений, зміщується з економічної площини, зі сфери власності до галузі панування–підпорядкування, і тому виявляється, що основний конфлікт пов'язаний з перерозподілом влади. Визначення динаміки його розвитку за самою своєю суттю повторює логіку міркувань щодо діалектики розвитку конфлікту: об'єктивна протилежність інтересів сторін, усвідомлення цієї протилежності, виникнення соціальних організацій та ін. [3, с. 29]. Водночас поняття «конфлікт» як, зокрема, і «насильство», «панування та підпорядкування», «діалектика», він використовує риторично, намагаючись наблизити свої міркування до

багатьох соціальних конфліктів. У його текстах «конфлікт між підприємцями і профспілками» межує з конфліктом «між Заходом та Сходом», і зважаючи на це він зазначав: «У цьому місці повинен стати цілком зрозумілим смисл узятого за основу широкого визначення конфлікту. Форма сутички, що у повсякденній мові називається «конфліктом» (як і так звана «класова боротьба»), виявляється тут тільки однією формою ширшого феномену конфлікту, зокрема формою крайнього або значного насильства (і, можливо, також інтенсивності)» [4, с. 144].

Значення праць Л. Козера полягає в спробах не протиставляти теорію конфлікту структурному функціоналізмові, а «вписати» його до ідеї суспільного значення. Показово, що перше визначення конфлікту, яке належить Л. Козеру, є одним з найпоширеніших у західній науці: «Соціальний конфлікт може бути визначений як боротьба через цінності або претензії на статус, владу чи обмежені ресурси, в якій метою конфліктуючих сторін є не тільки досягнення бажаного, але й нейтралізація, завдання збитків або усунення суперника» [7, с. 32]. Серед класиків конфліктології він розвивав багатоаспектний і всеосяжний погляд на конфлікти, писав про умови та фактори їхнього виникнення, а також про гостроту, тривалість і функції. Саме останні посіли пріоритетне місце в його теоретичній системі, стали базою для визначення цієї концепції як «конфліктного функціоналізму». Його перша фундаментальна праця, присвячена конфліктам, дістала назву «Функції соціального конфлікту» та відіграла історичну роль у конфліктології, а розвиток ідей Г. Зіммеля щодо позитивних функцій конфлікту слухно вважають одним з вищих досягнень конфліктології.

Заслуги «другого покоління» класиків конфліктології не обмежувалися розвитком ідей першого, а опис нових аспектів конфліктної феноменології створював можливості для їхнього наукового вивчення завдяки чіткому та суворішому визначенню проблемних «полів дослідження». Поняття «конфлікт» почали відокремлювати від поняття «боротьба», і воно набуло визначенішого смислу та конкретнішого розуміння. Конфлікт не сприймається як абстрактне явище, набуваючи особливостей феноменології зі значенневими межами свого існування в соціальному просторі [3, с. 31].

Перша фундаментальна розробка філософських положень стосовно конфлікту у сфері художньої культури належить Г. В. Ф. Гегелю, котрий використав цей термін у своїй «Естетиці». Розділ зазначеної праці пов'язувався, насамперед, з осмисленням художніх закономірностей драми як родової ознаки мистецтва, зумовленої дією, що набула адекватного втілення в процесуальних видах мистецтва. Розуміння драми та драматичного як її характеристики, безумовно, склалося у філософа під впливом передуючих праць Г. Е. Лессінга та Д. Дідро, що фактично обґрунтували заснування так званого «середнього», саме драматичного жанру, який — на відміну від жанру трагедії — поширився в європейському мистецтві епохи Просвітництва. Однак розробка поняття «конфлікт» належить все ж таки Г. В. Ф. Гегелю, котрий поєднував його з дією, дієвістю. Парною до конфлікту категорією

(протилежною за змістом) у сфері художньої творчості є категорія «гармонія»: якщо конфлікт характеризує дієвість розладу між сторонами, то гармонія фіксує стан цілісності, домірності між ними. Саме гармонією, на думку Г. В. Ф. Гегеля, завершується цикл драматичної дії, що містить конфлікт і складається з декількох фаз: необразлива ситуація, дозрівання колізії до конфлікту, його вирішення, тобто досягнення гармонії та примирення ворогуючих сторін.

Конфлікт, як вважав Г. В. Ф. Гегель, наявний також і в епосі, оскільки саме в ньому відчувається дія, компонентом якої неодмінно є конфлікт. У цьому разі він, однак, відтворюється не безпосередньо, як у драмі, тому що стосується подій; на відміну від дій, конфлікт відчувається через інтерпретацію тлумача, з позиції деякої часової дистанції, що формує принцип епічної розповідності. Конфлікт–переживання повністю втілюється у сфері лірики: якщо конфлікт відтворення в драматичному й епічному способах пов'язується з можливістю протиставлення конфліктуючих сторін, то в ліриці це відбувається принципово інакше. Зосередженість на внутрішній, суб'єктивній сфері утворює характерний для ліричного роду принцип переходу від зовнішніх параметрів дій і подій до внутрішнього їхнього переживання, посилює ідентифікацію настрою того, хто сприймає, зі станом особистості героя. Не протиставляючи сторони конфлікту, ліричний спосіб відтворення характеризується деталізацією напруженості переживання [6, с. 40].

Фундатор психоаналітичної філософії З. Фрейд не наполягав, як Ф. Ніцше, що людина — це «хвора тварина». Він дійшов очевидного висновку, що людська доля являє собою неминучі конфлікти, а також вважав, що базовими протиріччями є «бажання та реальність» і «бажання та свідомість». За З. Фрейдом, людське «бажання» (лібідо) перебуває в конфліктних відносинах зі світом культури — батьками, владою, системою імперативів і заборон, соціальних цілей та ідеалів. Протиріччя лібідо трагічні: з праці «Три нариси з теорії сексуальності» відомо, що енергія лібідо не проста, її об'єкт і мета не мають єдності, її потік завжди може розщепитися, вести до перекручень і неправильних рухів. Центральною позицією його філософії щодо значення конфліктів у мистецтві й культурі є той факт, що між задоволенням і придушенням бажань відкривається непростий шлях сублимації. Але саме тому, що людина не є ні твариною, ні божеством, вона потрапляє в це безвихідне становище; створює «марення та мрію». Означена думка З. Фрейда є надзвичайно глибокою: оскільки принцип реальності перешкоджає принципів задоволення, то людині не залишається нічого іншого, як «культивувати» мистецтво заміщення насолоди, тобто сублимацію [8, с. 218].

Сучасний дослідник, французький філософ П. Рікер уточнює значення цих положень для мистецтва: «Людина, як часто говорять, є істотою, здатною до сублимації. ...Одне лише мистецтво здається нам безпечним; принаймні, Фрейд саме це змушує нас визнати, оскільки тільки мистецтву доступні прийоми ідеалізації й тільки воно здатне за допомогою невловимого чаклунства приборкувати темні сили; лише

його не можна підозрювати ні в нетерпимості, ні в бажанні все рознюхати, все заперечувати, підірвати, словом, — розпочати скандал. Ось чому, як уявляється, до мистецтва Фрейд ставився без підозри. Насправді ж «сублімація» започатковує новий цикл протиріч і побовань; але хіба уяві не властиво служити відразу двом панам — Неправді й Реальності, що є причиною його подвійності? Неправді, — оскільки вона водить за ніс Ерос з усіма його фантазіями (заглушає голод, як говорять); Реальності, — оскільки привчає тверезо дивитися в очі необхідності» [8, с. 220]. Такі цікаві коментарі додають стимулів для подальшого міркування щодо смислу термінів «сублімація», «внутрішній конфлікт».

Досліджуючи положення про внутрішній конфлікт, який за своєю сутністю подібний до неврозу, послідовники психоаналітичної лінії філософії (К. Юнг, Е. Фромм, К. Хорні, П. Рікер та ін.) мали змогу визначити наявність таких його ознак майже в кожній конкретній статі та коментувати це як тенденцію невротизації особистості, котра втілювалася в художніх явищах, зокрема згущенні драматизму та негативізму в сучасному мистецтві, у процесах культури ХХ ст. Внутрішньо-особистісний конфлікт — це гостре негативне переживання, яке спричинене тривалою боротьбою структур внутрішнього світу особистості, що відбиває суперечливі зв'язки із соціальним середовищем і затримує прийняття рішення [1, с. 137]. Неодмінними вимірами внутрішньо-особистісного конфлікту в житті, мистецтві стають: когнітивна, емоційна, поведінкова (дієва) сфери, інтегральні показники дії (переживань) суб'єкта, їхня очевидна та прихована мотивація [1, с. 136].

Перспективними в цьому сенсі є спроби вивчення залежності сприйняття тих чи інших ситуацій від факторів культури. Належність до певної культури (стосовно віку, статі, професійної групи та ін.) впливає на спільне сприйняття та оцінку тих чи інших обставин. Типове в людському реагуванні пов'язується з тим, що існують спільні уявлення, котрі збігаються з аналогічними знаннями — уявленнями про ситуації інших людей. Це «надіндивідуальне» уявлення називають «поділюваним» знанням. Згідно з А. Шюцем, «повсякденний здоровий глузд містить ознаки колективного поділюваного досвіду, у деяких людей формується розуміння структури суспільства й тієї дійсності, в якій ми живемо, за допомогою спільних категорій культури. Таке розуміння не тільки притаманне окремому індивіду, але й свідчить про компетентне розуміння цього індивіда як учасника певного культурного кола» [3, с. 79].

Характерно, що навіть психоаналітики, котрі виявляють прихильність до переважно інтерпсихічного пояснення конфліктів та відходять від ортодоксального психоаналізу, звертаються до культурних факторів їхнього виникнення. До речі, К. Хорні визначала: хоча «окрема людина має свою долю — мати деспотичну матір чи таку, «що жертвує собою заради дітей», але той чи інший тип матерів визначається певними культурними умовами» [11, с. 8].

Теза «культурного» походження проблем людини стала головною в працях багатьох учених. Так, Р. Мей на прикладі аналізу проблем

у житті невротиків демонструє зміни їхнього змісту впродовж певного часу, зокрема в періоди, пов'язані із соціальними впливами: «Пацієнтів Фрейда з їхніми сексуальними проблемами змінили невротики з підвищеною агресивністю. 30-і — поч. 40-х рр. ХХ ст. були періодом прояву серед пацієнтів тривоги як загальної риси характеру. Ця проблема змінила ідентичну та, у свою чергу, поступилася місцем переживанням багатьох людей ситуації як конфліктної, котру сформувало почуття апатії, пов'язаної з утратою чи знецінюванням значеннєвих засад існування. Р. Мей дуже критично, але все ж таки згадує точку зору, відповідно до якої поняття «невроз» необхідно замінити на «соціоз»» [3, с. 19–23]. Це визначення є справедливим для індивідів, які належать до тієї ж культури, до тієї ж субкультури, до однієї робочої групи, до однієї пари тощо.

Уже згадувався описаний К. Хорні тип людини, котра має тенденцію «прямування проти людей», яка «сприймає як належне ворожість навколо себе і вирішує свідомо чи несвідомо боротися», «протидіяти всіма доступними способами» [11, с. 42–43]. З точки зору К. Хорні, конфліктність може бути характеристикою «невротичної особистості» [11, с. 25], коли особистість невротично реагує на ту життєву ситуацію, котра в здоровій людини взагалі б не викликала жодного конфлікту.

В інших психоаналітичних поняттях конфліктність особистості може пов'язуватися з таким явищем, як негативізм (ворожість), що полягає в демонстративній протидії об'єкта, який суб'єкт несвідомо сприймає як небезпечний або загрозливий. Негативізм виявляється в упертості, зневажливому ставленні (ігноруванні, реакції «не бачу», «не чую»), підозрілості та неприйнятті допомоги, немотивованій злостивості, прагненні до сутичок із будь-якого питання, нав'язливому іронізуванні, жартуванні і глузуваннях [1, с. 138]. На думку психоаналітиків, ці моделі когнітивних, емоційних і поведінкових реакцій успадковуються та опановуються в процесі індивідуального розвитку.

Слід також зважати на позиції дослідників (К. Юнг, К. Леонгард, А. Аугустинавічуте та ін.) у розробці теорії психотипів осіб, які свідчать про «накладання» впливів значеннєвих подій соціуму на структуру психіки особистості, в результаті чого конфліктні особливості, що виникають, позначаються як на взаємвідносинах людей, так і дуже рельєфно – на творчості. Спроби визначити психотипи видатних композиторів та музикантів–виконавців спостерігалися і раніше в певних науках (наприклад, психологія, соціоніка) й у художньо-аналітичній практиці.

Підсумовуючи, визначимо характерні ознаки феномену конфлікту, що виявлені за допомогою метадискурсу та сприяють його розумінню у сфері художньої творчості:

- позитивні функції конфлікту спрямовуються проти дискримінації цього феномену та його однозначного трактування як шкідливого і небезпечного, що свідчило тільки про «патологію» та «хвороби» соціального організму;
- провідні науковці минулого — філософи, соціологи, психологи — підготували ґрунт для затвердження головних принци-

- пів сучасної конфліктології — визнання конфліктів як закономірної та природної характеристики людських відносин, що мають можливості тривати в різноманітних формах;
- базові форми конфлікту виникли в результаті реалізації домінуючих принципів його розгорнення: конфлікт-дія, котра «залучає» реципієнта до процесу боротьби («тут і зараз»), конфлікт-переживання, що утримує часову та психологічну дистанцію між сприйняттям і відтворенням;
  - конфлікт-переживання екстраполює свій «прихований» смисл у структуру психологічних процесів, коли існують дві можливості його розвитку: перша являє собою прихований драматизм, що, накопичуючись, призводить до вибуху; друга — це протиріччя, яке перетворюється на латентний стан екзистенціальної тривоги, ніби фрейдівське: «Я» — «воно».

Вважаємо перспективним дослідити форми реалізації феномену конфлікту в сфері мистецтва, зокрема в музиці. Провідну роль у метадискурсі буде відігравати міждисциплінарний метод дослідження, котрий поєднає автономно-музичний і поза-музичний його аспекти.

Список літератури

1. Анцупов А. Я. Конфликтология в схемах и комментариях : учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по направлению и специальностям психологии / А. Я. Анцупов, С. В. Баклановский. — М. ; СПб. : Питер, 2005. — 288 с.
2. Богданов Е. Психология личности в конфликте : учеб. пособ. / Е. Богданов, В. Зарыкин ; [Калуж. гос. пед. ун-т им. К.Э. Циолковского]. — 2-е изд. — СПб. : Питер, 2004. — 221 с.
3. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. — СПб. : Питер, 2003. — 464 с.
4. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социс. — 1994. — № 5. — С. 142-147.
5. Зиммель Г. Человек как враг / Г. Зиммель ; пер с нем. В. Ванчугова // Апокалипсис смысла : сб. работ западных философов XX-XXI вв. — М., 2007. — С. 5-15.
6. Козак А. И. Об особенностях внутреннего конфликта и способах его воплощения в музыке / А. И. Козак // Наук. вісн. Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського : зб. ст. — К., 2002. — Вип. 21. — С. 38-45.
7. Козер Л. Завершение конфликта / Л. Козер // Социальный конфликт: современные исследования : реферат. сб. — М., 1991. — С. 27-35.
8. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр ; пер. с фр. и вступит. ст. И. Вдовиной. — М. : КАНОН-пресс-Ц : Кучково поле, 2002. — 624 с.
9. Русакова О.Ф. Политическая дискурсология: предметное поле, теоретические подходы и структурная модель политического дискурса / О.Ф.Русакова, Д.А Максимов // Полис. Политические исследования, — 2006. — С. 38-41.
10. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. Я и Оно : пер. с нем. / З. Фрейд. — М. : АСТ ; Харьков : Фолио, 2004. — 156 с.
11. Хорни К. Наши внутренние конфликты / К. Хорни. — М. : Эксмо, 2003. — 320 с.
12. Chantal Mouffe, The Democratic Paradox / Mouffe Chantal. — London : Verso, 2000, — pp. 80—107.

Надійшла до редколегії 22.12.2010 р.